Research Institute for Security and Development Studies

Strategic Studies Quarterly

P-ISSN: 1735-0272 | E-ISSN: 2980-910X

Quarterly.risstudies.org

Received: May 11, 2026
Revised: July 26, 2026
Accepted: August 16, 2026
Published: August 27, 2026

A Jurisprudential and Governance-Based Assessment of the Legitimacy of Restricting Digital Platforms in the Islamic System

Seyyed Hamid Hosseini, Department of Security Jurisprudence, Research Institute for Fundamental Security Studies, Institute for Security and Development Studies, Tehran, Iran.

Corresponding AuthorEmail Address: seyyedhoseini@isdsac.ir

Introduction

The rapid expansion of transnational digital platforms in recent decades has fundamentally reshaped human communication, patterns of cultural consumption, and the practice of governance. Cyberspace is no longer merely a medium for exchanging messages. It has become a powerful arena in which meanings are produced, identities are shaped, public opinion is influenced, and collective action is organized. Through the use of big data, sophisticated algorithms, and media persuasion techniques, digital platforms can analyze and influence user behavior while tailoring the flow of information on an unprecedented scale. These developments have led many scholars to describe the power exercised in cyberspace in terms of "cognitive power" and "soft domination."

The governance of cyberspace raises particularly sensitive issues in the Islamic system. In addition to the general responsibility of governments to maintain public order and security, an Islamic government is also charged with protecting society's religious and cultural identity. At the same time, free access to information is recognized as a fundamental right of citizens. This right also has a basis in Islamic jurisprudence, particularly in princi-

Article type: Original Research
How to cite this article: Hosseini, S.H. (2026).A Jurisprudential and Governance-Based Assessment of the Legitimacy of Restricting Digital Platforms in the Islamic System *Studies Quarterly*, 29(2), 81-110. Doi:10.22034/ssq.2026.585306.4394.

ples such as the prohibition of concealing the truth, the obligation to teach and acquire knowledge, and the presumption of permissibility (aṣālat al-ibāḥa). The central question, therefore, is on what jurisprudential grounds, and subject to what conditions and limitations, restrictions on digital platforms can be justified in the Islamic system from the perspective of Imami (Twelver Shi'i) jurisprudence, and how such restrictions relate to the right of free access to information.

Methodology

This study adopts a descriptive-analytical approach grounded in the principles and sources of Imami jurisprudence. It examines the jurisprudential arguments relevant to restricting digital platforms, including the identification of the underlying rationale for prohibiting books of misguidance (tanqīḥ al-manāṭ), the principle of eliminating the sources of corruption (qaʿidat qaṭʿ māddat al-fasād), and the principle of negating domination (qaʿidat nafy al-sabīl). It also considers how these principles relate to the right of free access to information.

The study's main contribution lies in its broader analytical approach to the question of restricting digital platforms. Rather than examining the issue solely through the lens of traditional jurisprudential arguments, it develops the concept of "competing imperatives in cyberspace governance" to explore the relationship between jurisprudential principles, the public interest, and the requirements of digital governance within a unified framework. In this way, it moves beyond a purely jurisprudential analysis and advances an integrated approach combining jurisprudence and governance studies.

Findings and Discussion

The findings show that the presumption of permissibility provides a jurisprudential basis for access to information. This right, however, is not absolute and may be subject to restrictions when it conflicts with the higher interests of Islamic society. Three principal jurisprudential arguments can be invoked to justify such restrictions:

The underlying rationale for prohibiting books of misguidance (Tanqīḥ al-Manāṭ): Once the specific feature of a book being printed on paper is set aside, the underlying rationale for its prohibition can be identified as its capacity to mislead. Digital platforms equipped with intelligent algorithms can go further by using personalized content and recommendation systems to mislead users systematically and continuously. They may therefore constitute a more pervasive and complex manifestation of the same underlying rationale.

The principle of eliminating the sources of corruption (Qaʿidat Qaṭʿ Māddat al-Fasād): This principle rests on rational judgment, religious texts, and the Prophet's practice. Relevant evidence includes the narration stating that "God Almighty has prohibited forms of craftsmanship that produce nothing but corruption." On this basis, when something is established to be a definite or predominant source of corruption, eliminating it and preventing its further spread become obligatory.

The principle of negating domination (Qaʿidat Nafy al-Sabīl): Based on verse 141 of Surah al-Nisa, this principle rejects arrangements that enable foreign powers to dominate Islamic society. Accordingly, if unrestricted access to a foreign digital platform creates conditions for cognitive or cultural domination, restricting access to that platform may be justified under this principle. The study also draws on Imam Khomeini's warnings about cultural domination and statements by the martyred Supreme Leader, Ayatollah Sayyid Ali Khamenei concerning threats to cultural and religious identity.

The findings also clarify the relationship between the right of access to information and restrictions on digital platforms. These two are not inherently incompatible. Rather, the right to access information must be distinguished from the means through which that access is exercised, which may be subject to regulation in the public interest. More specifically, a distinction is necessary between the "right of access to information," which concerns the content of information, and the "right to use any foreign tool or platform," which concerns the means of access. Restricting a particular platform does not in itself amount to denying the right to information; it may instead constitute an effort to regulate access channels and prevent harmful forms of influence.

The legitimacy of such restrictions is nevertheless conditional, not absolute. It depends on compliance with four fundamental requirements: establishing the existence of predominant harm or a genuine threat rather than relying on a remote possibility; ensuring that the restriction is proportionate to the seriousness of the threat; protecting the public interest without imposing disproportionate costs on citizens; and providing effective, lawful, and accessible alternatives.

The study further demonstrates that policymaking in cyberspace involves competing governance imperatives. Broad and abrupt restrictions, particularly when introduced without effective alternatives, can disrupt livelihoods, harm the digital economy, encourage the use of insecure circumvention tools and thereby undermine data security, and push users to-

ward opaque platforms that are difficult to monitor. The application of the principle of negating domination in cyberspace therefore requires a gradual and carefully sequenced approach.

Reducing foreign domination cannot be achieved through blocking access alone. It also requires reducing dependence on foreign infrastructure, strengthening domestic technological capabilities, and developing indigenous technologies. These measures are essential if the principle of negating domination is to be implemented effectively rather than merely through restrictions on access.

Conclusion

This study concludes that restricting certain digital platforms may be justified on jurisprudential grounds when a serious threat to cultural security, religious identity, or the social order has been established. Such measures, however, fall within the domain of governmental rulings (aḥkām ḥukūmiyya), and their legitimacy depends on prevailing social conditions, the severity of the threat, and compliance with the relevant requirements of sound governance.

From the perspective of Islamic jurisprudence, the question of restricting digital platforms does not admit of an unconditional affirmative or negative answer. Its resolution depends on expert assessments of the nature and extent of the threat, the mechanisms through which domination is exercised, and the availability of viable alternatives. Restrictions cannot therefore be treated as a permanent or default policy. They must be regularly assessed and reviewed to ensure that they remain within the bounds of necessity, public interest, and citizens' rights.

Ultimately, effective governance of cyberspace cannot be reduced to blocking or restricting access. It requires a comprehensive policy framework that strengthens domestic platforms, improves the quality of locally developed services, builds public trust, protects data security, and fosters public acceptance through transparent communication and reasoned persuasion.

Keywords: *Digital Platform Restrictions; Cyberspace Governance; Elimination of the Sources of Corruption (Qaʿidat Qaṭʿ Māddat al-Fasād); Negation of Domination (Qaʿidat Nafy al-Sabīl); Cultural Security.*

Ethical Considerations

Compliance with Ethical Guidelines

This study was approved by the Ethics Committee of Research Institute for Security and Development Studies (ISDS), Tehran, Iran.

Funding Sources

This research received no external funding.

فصلنامه مطالعات راهبردی
شاپای چاپی: ۱۷۳۵-۰۷۲۷ | شاپای الکترونیکی: ۲۹۸۰-X۹۱۰
Quarterly.risstudies.org
وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه مطالعات امنیت و پیشرفت
تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۲۱
تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۵/۰۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۲۵
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۰۵

امکان‌سنجی فقهی-حکمرانیِ محدودسازی سکوهای مجازی در نظام اسلامی

سیدحمید حسینی، گروه فقه امنیت، پژوهشکده مطالعات بنیادین امنیت، پژوهشگاه امنیت و پیشرفت، تهران، ایران

رایانامه نویسنده مسئول: seyyedhoseini@isdsac.ir

چکیده

گسترش سکوهای مجازی فراملی، علاوه‌بر کارکردهای ارتباطی و اقتصادی، زمینه‌ساز تحولات عمیق فرهنگی و شناختی در جوامع شده است. دراین‌میان، مسئله فقهی محدودسازی سکوهایی که کارکرد آن‌ها در جهت تضعیف هویت دینی، اخلال در امنیت فرهنگی یا ایجاد بستر سلطه بیگانگان ارزیابی می‌شود، به یکی از چالش‌های مهم فقه سیاسی معاصر تبدیل شده است. این پژوهش، با تمرکز بر فقه امامیه، به بررسی امکان محدودسازی سکوهای مجازی و نسبت آن با حق دسترسی آزاد به اطلاعات می‌پردازد. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به قواعد و منابع فقهی، به بررسی ادله‌ای همچون تنقیح مناط از حرمت کتب ضلال، قاعده قطع ماده فساد، قاعده نفی سبیل و... می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهد اصل دسترسی به اطلاعات در چارچوب اصل اباحه پذیرفته است، اما این حق مطلق نبوده و درصورت تزاحم با مصالح عالیه جامعه اسلامی قابل تقیید است. براین‌اساس، در فرض احراز مفسده غالب یا تحقق سلطه فرهنگی، محدودسازی می‌تواند در قالب حکم حکومتی و با رعایت ضوابطی چون ضرورت، تناسب و تأمین جایگزین مشروع مستند فقهی داشته باشد. درنتیجه، میان حق دسترسی به اطلاعات و محدودسازی سکوهای تهدیدکننده تعارض ذاتی وجود ندارد، بلکه نسبت آن دو، نسبت حق مقید به مصلحت عمومی است.

واژگان کلیدی: محدودسازی فضای مجازی، حکمرانی فضای مجازی، قطع ماده فساد، نفی سبیل، امنیت فرهنگی

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله: حسینی، سید حمید (۱۴۰۵). امکان‌سنجی فقهی-حکمرانیِ محدودسازی سکوهای مجازی در نظام اسلامی، فصلنامه مطالعات راهبردی، ۲۹ (۲)، ۸۱-۱۱۰. Doi: 10.22034/ssq.2026.585306.4394

مقدمه

تحولات فناورانه در دهه‌های اخیر، به‌ویژه گسترش اینترنت و شکل‌گیری سکوهای مجازی فراملی، ساختار ارتباطات انسانی، الگوهای مصرف فرهنگی و حتی شیوه‌های حکمرانی را به‌طور بنیادین دگرگون ساخته است. فضای مجازی دیگر صرفاً ابزاری برای تبادل پیام نیست، بلکه به عرصه‌ای اثرگذار در تولید معنا، بازتعریف هویت، جهت‌دهی افکار عمومی و سازمان‌دهی کنش‌های اجتماعی تبدیل شده است. سکوهای مجازی با بهره‌گیری از کلان‌داده‌ها، الگوریتم‌های هوشمند و سازوکارهای اقناع رسانه‌ای، امکان تحلیل و مدیریت رفتار کاربران و شخصی‌سازی جریان اطلاعات را در مقیاسی گسترده فراهم آورده‌اند، به‌گونه‌ای که بسیاری از پژوهشگران از «قدرت شناختی» یا «سلطه نرم» در این فضا سخن گفته‌اند.

سکوهای مجازی کارکردهای مثبتی چون تسهیل ارتباطات، توسعه کسب‌وکارهای دیجیتال، ارتقای دسترسی به دانش و گسترش مشارکت اجتماعی دارند؛ اما ازسوی‌دیگر، شواهد و نگرانی‌هایی نیز درباره پیامدهای احتمالی فرهنگی، امنیتی و هویتی برخی از آن‌ها مطرح شده است. برخی از این سکوها به‌دلیل وابستگی ساختاری به قدرت‌های جهانی، مدیریت متمرکز داده‌ها و امکان جهت‌دهی هدفمند به افکار عمومی می‌توانند به ابزار نفوذ فرهنگی یا بی‌ثبات‌سازی اجتماعی تبدیل شوند. بااین‌حال، اینکه آیا این سکوها در مقام عمل، به‌طور قطع و فراگیر، بستر ترویج گمراهی یا فساد هستند، خود مسئله‌ای تجربی و نیازمند بررسی موردی است، نه پیش‌فرضی که بتوان آن را به تمام مصادیق تعمیم داد. از همین روی، مسئله حکمرانی فضای مجازی و حدود مداخله دولت‌ها در تنظیم یا محدودسازی دسترسی به برخی بسترها به یکی از مباحث مهم حقوق عمومی و فقه سیاسی تبدیل شده است. در ادبیات معاصر، این مسئله ذیل مفاهیمی همچون حکمرانی دیجیتال، حاکمیت داده و امنیت شناختی نیز بحث شده است.

در نظام اسلامی، این مسئله حساسیت مضاعف می‌یابد؛ زیرا حکومت اسلامی، افزون‌بر وظایف عمومی دولت‌ها در تأمین نظم و امنیت، مسئولیت صیانت از هویت دینی و فرهنگی جامعه را نیز بر عهده دارد؛ ازاین‌رو، مسئله آن است که محدودسازی سکوهای مجازی در نظام اسلامی از منظر فقه امامیه بر چه مبانی، شرایط و ضوابطی استوار است و چه نسبتی با حق دسترسی آزاد به اطلاعات دارد؟

ازسوی‌دیگر، در ادبیات معاصر، حق دسترسی آزاد به اطلاعات یکی از حقوق بنیادین

شهروندان شناخته می‌شود. این حق ناظر به امکان آگاهی، شفافیت و مشارکت آگاهانه در امور عمومی است. در فضای اسلامی نیز با استناد به اصولی همچون حرمت کتمان حق، وجوب تعلیم و تعلّم و اصل اباحه می‌توان از جایگاه مثبت گردش اطلاعات دفاع کرد. بدین‌ترتیب، نسبت میان دو امر نیازمند بررسی است؛ از یک سو ضرورت صیانت از امنیت فرهنگی و جلوگیری از نفوذ و فساد و از سوی دیگر، احترام به حق دسترسی آزاد به اطلاعات.

بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش آن است که محدودسازی سکوهای مجازی در نظام اسلامی از منظر فقه امامیه بر چه مبانی، شرایط و ضوابطی استوار است و چه نسبتی با حق دسترسی آزاد به اطلاعات دارد؟

برای پاسخ به این پرسش، لازم است نخست مبانی فقهی مرتبط با موضوع- ازجمله حرمت کتب ضلال، قاعده قطع ماده فساد، قاعده نفی سبیل- بازخوانی شود و سپس نسبت این مبانی با مفهوم معاصر آزادی اطلاعات تحلیل گردد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع فقه امامیه، درصدد است ضمن تبیین چارچوب نظری مسئله، امکان‌سنجی فقهی محدودسازی را بررسی کند و ضوابط مشروعیت آن را روشن سازد.

اهمیت این تحقیق در آن است که مسئله حکمرانی فضای مجازی دیگر یک موضوع صرفاً اجرایی یا سیاست‌گذاری نیست، بلکه به پرسشی بنیادین در فقه سیاسی معاصر تبدیل شده است. پاسخ فقهی به این مسئله باید به‌گونه‌ای باشد که از یک سو پاسخ‌گوی تحولات نوین فضای مجازی باشد و از سوی دیگر، از رویکردهای افراطی و غیرمنضبط در تحدید حقوق عمومی جلوگیری کند. از همین روی، تبیین دقیق مبانی و ضوابط فقهی محدودسازی، گامی ضروری در مسیر تولید نظریه‌ای منسجم در حوزه حکمرانی اسلامی فضای مجازی به شمار می‌آید.

نوآوری این پژوهش در آن است که مسئله محدودسازی سکوهای مجازی را صرفاً در چارچوب ادله سنتی فقهی تحلیل نمی‌کند، بلکه با صورت‌بندی مفهوم «تزاحم در حکمرانی فضای مجازی»، نسبت میان ادله فقهی (مانند نفی سبیل، قطع ماده فساد و تنقیح مناط از کتب ضلال)، مصلحت عمومی و الزامات حکمرانی دیجیتال را در چارچوب تحلیلی واحدی بررسی کرده است. بدین‌ترتیب، پژوهش حاضر می‌کوشد گذار از تحلیل صرفاً فقهی به تحلیل ترکیبی فقهی-حکمرانی را در مسئله تنظیمگری و محدودسازی سکوهای مجازی صورت‌بندی کند.

الف) پیشینه پژوهش

درزمینه فقه و حکمرانی فضای مجازی، پژوهش‌هایی انجام شده است که هریک از زاویه‌ای خاص به مسئله تنظیمگری، پالایش یا محدودسازی فضای مجازی پرداخته‌اند. ازجمله، پژوهش «تبیین بایسته‌های فقهی حکمرانی فضای مجازی» (امیرکاوه، ۱۴۰۴) با رویکرد اجتهادی، بایسته‌های فقهی حکمرانی را در چهار رکن فرستنده، گیرنده، پیام و ابزار بررسی کرده است و در میان آن‌ها، بر حق دسترسی به اطلاعات، منع نشر محتوای مضر، حفاظت از داده‌ها و برخی الزامات امنیتی تأکید می‌کند. پژوهش «مبانی حکمرانی فضای مجازی توسط دولت در آیینه فقه و حقوق» (احمدی، ۱۴۰۵) نیز با تمرکز بر مبانی مداخله دولت، به بررسی امکان تنظیمگری و تحدید آزادی اراده در فضای مجازی از منظر فقه و حقوق می‌پردازد و بر ضرورت رعایت چارچوب‌های قانونی و تناسب مداخله با مصالح عمومی تأکید می‌کند.

بخش دیگری از مطالعات به‌طور خاص به مسئله فیلترینگ و پالایش فضای مجازی پرداخته‌اند. در آثاری همچون «پایش فضای مجازی؛ حکم و مسائل آن از دیدگاه فقهی»(اسماعیلی و نصراللهی، ۱۳۹۵)، «پژوهشی در حکم فقهی فیلتر» (محب‌الرحمن و صرامی، ۱۳۹۴)، «واکاوی سیاست‌های پایش محتوای مجرمانه از منظر فقهی» (جاویدنیا، عابدي و سلطانی، ۱۳۹۴) و «تحلیل و بررسی فقهی اجرای فیلترینگ در فضای مجازی»(حسین‌نژاد و منیري حمزه‌کلایی، ۱۳۹۶)، مبانی و حکم فقهی پالایش و فیلترینگ از زوایای مختلف بررسی شده است. همچنین در پژوهشی با عنوان «نقد و بررسی مبانی فقهی سیاست جمهوری اسلامی ایران در پالایش فضای مجازی (فیلترینگ)» (هاشم‌زادگان، ۱۴۰۰)، ادله‌ای مانند نهی‌ازمنکر، حرمت کتب ضلال و قاعده نفی سبیل ارزیابی شده و ضمن نقد سیاست پایش حداکثری، بر بازنگری آن بر اساس مصلحت و حفظ نظام تأکید شده است. «قواعد فقهی پالایش فضای مجازی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران» (طباطبایی، ۱۳۹۷) نیز با تمرکز بر قواعدی همچون نفی سبیل، لاضرر، حفظ نظام و حرمت اعانت بر اثم، شیوه‌های مختلف پالایش و حدود آن را از منظر فقهی و حقوقی بررسی کرده است.

با وجود اهمیت این آثار، پژوهش حاضر ازلحاظ صورت‌بندی مسئله و چارچوب تحلیل با مطالعات پیشین تفاوت دارد. آثار یادشده عمدتاً بر مبانی کلی حکمرانی

فضای مجازی، حکم فیلترینگ و پالایش محتوا یا مبانی مداخله دولت تمرکز کرده‌اند؛ درحالی‌که پژوهش حاضر مسئله محدودسازی سکوهای مجازی را به‌عنوان مسئله‌ای مستقل فقهی بررسی می‌کند و با بهره‌گیری از ادله‌ای همچون تنقیح مناط از حرمت کتب ضلال، قطع ماده فساد، نفی سبیل، نسبت میان محدودسازی سکوها، مصلحت عمومی و حق دسترسی آزاد به اطلاعات را در چارچوب «تزاحم در حکمرانی فضای مجازی» تحلیل می‌کند. از این جهت، پژوهش حاضر به‌جای تمرکز صرف بر جواز یا عدم جواز فیلترینگ، شرایط و ضوابط فقهی محدودسازی سکوهای مجازی و نسبت آن با حق دسترسی آزاد به اطلاعات را بررسی می‌کند.

ب) مبانی مفهومی و فقهی مسئله

بررسی فقهی مسئله محدودسازی سکوهای مجازی، بدون تبیین دقیق مفاهیم اساسی آن، ممکن نیست. بسیاری از مناقشات موجود ناشی از خلط مفاهیم یا توسعه و تضییق نادرست دامنه آن‌هاست؛ ازاین‌رو، در این بخش، مفاهیم بنیادینی همچون محدودسازی، امنیت و حق دسترسی به اطلاعات در چارچوب فقه سیاسی و حکمرانی اسلامی تبیین می‌شود.

۱. مفهوم‌شناسی محدودسازی در چارچوب فقه سیاسی

واژه محدودسازی در ادبیات حکمرانی فضای مجازی، طیفی از اقدامات تنظیمی را در بر می‌گیرد: از پالایش محتوا و وضع مقررات نظارتی تا انسداد موقت یا دائم یک سکو. در بررسی فقهی، محدودسازی را نمی‌توان به‌صورت مطلق و بدون تفکیک سطوح آن بررسی کرد. از منظر فقه سیاسی، این مفهوم را می‌توان در ذیل تنظیم مصالح عمومی و اختیارات حاکم اسلامی بررسی کرد.

در فقه امامیه، حکومت اسلامی فقط مأمور اجرای احکام فردی نیست، بلکه مسئول تدبیر امور جامعه در چارچوب مصالح عامه است (منتظری، ۱۴۰۸، ج۲: ۲۳). در این چارچوب، حکم حکومتی ابزاری برای اداره نظام است و بر مبنای مصلحت اسلام و مسلمین (صرامی،۱۳۸۰: ۴۶) جایگاهی ویژه دارد. به فرموده امام خمینی(ره)، حکومت اسلامی می‌تواند در چارچوب مصلحت جامعه، حتی برخی احکام شرعی را که باعث اختلال در نظام می‌شود، بر اساس مقتضیات زمان و مکان، تغییر دهد؛ مشروط بر آنکه اقدام مزبور در راستای حفظ نظام و مصالح عالیه امت باشد (خمینی، ۱۴۲۱، ج۲: ۶۱۹).

بنابراین، محدودسازی در معنای فقهی خود، نه نفی مطلق آزادی، بلکه نوعی تنظیم و تقیید در چارچوب مصلحت است. این نکته مبنای مهمی در فهم مشروعیت داشتن یا نداشتن اقدامات حکمرانی در فضای مجازی به شمار می‌رود.

۲. حکم حکومتی

حکم حکومتی مجموع دستورهایی است که بر اساس ضوابط شرعی و عقلی، حاکم مشروع جامعه اسلامی برای اجرای احکام و حدود الهی و به‌منظور اداره جامعه در ابعاد گوناگون آن و تنظیم روابط داخلی و خارجی صادر می‌کند (کلانتری، ۱۳۷۸: ۱۰۹). در فقه، حکم حکومتی با عناوین حکم ولایی، حکم حاکم و حکم سلطانی مطرح است (یوسفیان، ۱۳۹۱: ۱۸). جلوگیری از اختلال و ایجاد هرج‌ومرج در نظام اسلامی، نفی مفاسد خطرآفرین برای جامعه، اداره بهتر جامعه اسلامی، برطرف‌کردن تنگناهای فراروی حکومت و نفی احکام حرجی که باعث ایجاد سختی در زندگی می‌شود ازجمله شرایط صدور این احکام به شمار می‌آیند (مصباح یزدی، ۱۳۹۲: ۲۹۵).

۳. مفهوم‌شناسی «امنیت» در فقه سیاسی

ازنظر لغوی، واژه «امنیت» از ریشه «أمن» گرفته شده است. این واژه در زبان عربی در دو معنای نزدیک به هم یعنی آرامش قلبی و نفسی به کار رفته است: نخست، امانت دربرابر خیانت که نتیجه آن آرامش قلبی است؛ دوم، صداقت (ابن فارس، ۱۴۲۰: ۱۲۳). همچنین امنیت به معنای اطمینان و آرامش نیز استعمال شده است. زمخشری می‌نویسد: فلانی امین همه است و همه به او اعتماد دارند و از او بیمی ندارند (زمخشری، ۱۳۹۹: ۱۰). راغب اصفهانی نیز «أمن» را در مقابل «خوف» و به معنای اطمینان‌خاطر دانسته است (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷: ۹۰).

ازنظر مفهومی، امنیت گستره معنایی وسیعی است. معنای حداقلی آن «نبود تهدید یا رهایی از آن» دانسته شده است (پورسعید، ۱۳۹۲: ۲۳) که از آن به «امنیت سلبی» یاد می‌شود. درمقابل، در گفتمان «امنیت ایجابی»، امنیت به معنای رضایت، آرامش و تأمین آسایش تلقی می‌شود. به بیان دیگر، امنیت به معنای وضعیتی است که در آن، جان، مال، دین، عقل، حیثیت و نظام اجتماعی جامعه از تعرض، اخلال و تهدید مصون باشد؛ بنابراین، امنیت مفهومی عام و فراگیر است که ابعاد مختلفی از حیات فردی و

اجتماعی را در بر می‌گیرد.

در اندیشه فقهی، امنیت صرفاً به معنای امنیت نظامی یا انتظامی نیست، بلکه شامل امنیت اعتقادی، اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز می‌شود. بسیاری از احکام فقهی در حوزه حدود، تعزیرات، منع اِفساد، نهی‌ازمنکر و مقابله با بدعت درواقع ناظر به تأمین همین امنیت عام است. همچنین قواعدی همچون «حفظ نظام»، «نفی سبیل» و «منع افساد فی الارض» همگی در راستای صیانت از امنیت عمومی جامعه قابل بررسی‌اند.

براین‌اساس، امنیت در فقه سیاسی شیعه یکی از کارویژه‌های اساسی حکومت اسلامی به شمار می‌آید؛ زیرا حکومت مکلف است بستر آرامش و اطمینان عمومی را فراهم سازد و جلوی هر عامل مُخلّ این وضعیت را بگیرد. در این چارچوب، امنیت فرهنگی یکی از مصادیق امنیت عام است، نه تمام آن؛ درنتیجه، هرگاه سخن از تهدید امنیت در این مقاله به میان می‌آید، مراد صرفاً تهدید فرهنگی نیست، بلکه هرگونه اخلال در نظم اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و حتی سیاسی جامعه را نیز شامل می‌شود؛ هرچند تمرکز پژوهش بر جلوه فرهنگی آن است. از همین روی، اگر سکوی مجازی در مقام تحقق به بستری برای ترویج ضلالت سازمان‌یافته یا تضعیف بنیان‌های اعتقادی جامعه تبدیل شود، مسئله صرفاً یک اختلاف سلیقه فرهنگی نخواهد بود، بلکه به مسئله‌ای مرتبط با صیانت از نظم فرهنگی و هویتی جامعه تبدیل می‌شود که در فقه سیاسی جایگاهی ویژه دارد.

در اندیشه امام خمینی(ره) اسلام و ایمان موضوع امنیت قرار می‌گیرند و تمام عناصر و اجزای تشکیل‌دهنده جامعه اسلامی باید در جهت تعمیق، حفظ و حراست از آن از هیچ کوششی فرونگذارند و همه انسان‌ها باید فدای آن شوند (نورمحمدی، ۱۳۹۴: ۱۴۷). با توجه به اهمیت تشخیص دقیق موضوع امنیت و تهدیدهای متوجه آن، تشخیص وجود تهدید امنیتی نیز نمی‌تواند صرفاً بر اساس برداشت‌های کلی یا اختلاف‌سلیقه‌های فرهنگی انجام گیرد، بلکه نیازمند احراز موضوع و بررسی عینی مصداق است.

در همین زمینه، تشخیص ابعاد تخصصی تهدید و آثار و پیامدهای آن بر عهده مراجع و نهادهای تخصصی مربوط است و تصمیم‌گیری نهایی درباره نحوه مواجهه با آن، در چارچوب صلاحیت‌های قانونی و شرعی مراجع صالح انجام می‌شود. بنابراین، صرف ادعای فرهنگی یا امنیتی بودن محتوای یک سکو برای اعمال محدودیت کافی نیست، بلکه باید نوع تهدید، دامنه و شدت آن و نسبت آن با امنیت عمومی به‌صورت مشخص

احراز شود. بر همین اساس، در این پژوهش، «تهدید امنیتی» ناظر به مواردی است که بر اساس تشخیص تخصصی و احراز موضوع، استمرار فعالیت یا کارکرد یک سکو بتواند به‌طور معنادار امنیت اعتقادی، فرهنگی، اجتماعی یا سیاسی جامعه را تحت‌تأثیر قرار دهد.

۴. جایگاه حق دسترسی به اطلاعات در فقه اسلامی

حق دسترسی آزاد به اطلاعات، از مفاهیم مدرن حقوق عمومی است، اما می‌توان ریشه‌های آن را در مبانی شرعی جست‌وجو کرد. در فقه اسلامی، اصل اولیه در اشیاء و افعال، اباحه است (انصاری، ۱۴۱۹، ج۱: ۱۲۸). بنابراین، دسترسی به اطلاعات، فی‌نفسه مباح و در بسیاری موارد مطلوب است. افزون‌بر این، وجوب تعلیم و تعلّم (کلینی،۱۳۶۳، ج۱: ۳۱)، حرمت کتمان حق (وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) (بقره: ۴۲) و تأکید قرآن کریم بر تعقل و تدبر (لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ و لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ) (بقره: ۲۴۲و ۲۶۶)، نشان‌دهنده اهتمام شریعت به گردش آگاهی است. به‌این‌ترتیب، می‌توان گفت اصل دسترسی به اطلاعات و آگاهی، در چارچوب شریعت، امری پذیرفته‌شده و برخوردار از مطلوبیت اولیه است؛ هرچند این حق همانند دیگر حقوق اجتماعی، مطلق و نامحدود تلقی نمی‌شود.

بااین‌حال، این حق در فقه اسلامی مطلق نیست. همان‌گونه که حق مالکیت یا آزادی‌های فردی را درصورت تعارض با مصلحت عمومی می‌توان تحدید کرد، دسترسی به اطلاعات نیز درصورت ترتب مفسده اجتماعی، مشمول قواعد تقییدی می‌شود. قاعده «لاضرر»، قاعده «نفی سبیل» و اصل «تقدیم اهم بر مهم» ازجمله مستنداتی هستند که نشان می‌دهند هر حقی باید در چارچوب مصالح کلان جامعه اعمال شود.

از منظر قاعده نفی سبیلِ مستند به آیه «و لن یجعل الله للکافرین علی المؤمنین سبیلاً» (نساء: ۱۴۱)، هرگونه سازوکار سلطه بیگانگان بر جامعه اسلامی نفی شده است. اگر دسترسی نامحدود به یک سکوی خارجی در عمل زمینه‌ساز سلطه شناختی یا فرهنگی گردد، می‌توان آن را در تعارض با این قاعده فهم کرد. در چنین فرضی، محدودسازی نه نفی اصل آگاهی، بلکه جلوگیری از تحقق سبیل و سلطه است.

۵. نسبت میان حق و مصلحت در نظام فقهی

یکی از مبانی کلیدی در این بحثْ نسبت میان حق فردی و مصلحت عمومی است. در

فقه اسلامی، حقوق فردی در خلأ اجتماعی تعریف نمی‌شوند، بلکه در بستر نظم جمعی معنا می‌یابند. اصل حفظ نظام که ازسوی بسیاری از فقها به‌عنوان واجب أهم معرفی شده (خمینی، ۱۳۷۸، ج۱۵: ۳۶۵؛ منتظری، ۱۴۰۸، ج۲: ۵۴۶)، بیانگر آن است که درصورت تزاحم میان حق فردی و بقای نظام اجتماعی، تقدم با مصلحت اهم خواهد بود.

این مبنا به معنای نفی حقوق فردی نیست، بلکه به معنای مقید بودن آن‌ها به چارچوب مصالح عمومی است (مصباح یزدی، ۱۳۸۰، ج۱: ۲۰۹)؛ ازاین‌رو، اگر دسترسی به یک سکوی خاص موجب اخلال جدی در امنیت به‌ویژه امنیت فرهنگی یا ثبات اجتماعی شود، محدودسازی آن می‌تواند در چارچوب تقدیم مصلحت أهم بر مهم توجیه شود.

ج) ادله محدودسازی (فیلترینگ)

با توجه به اهمیت صیانت از ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی و نیز ضرورت جلوگیری از آثار مخرب محتوای نامناسب، بررسی مستندات فقهیِ مشروعیت محدودسازی و فیلترینگ امری ضروری به نظر می‌رسد؛ ازاین‌رو، در ادامه به تبیین ادله فقهی این مسئله پرداخته می‌شود.

۱. حرمت حفظ کتب ضلال و تنقیح مناط[1] آن

حرمت حفظ و نگهداری کتب ضلال (گمراه‌کننده) از مباحث مهم فقه امامیه به شمار می‌رود که به‌سبب نقش این‌گونه کتاب‌ها در انحراف باورها و عقاید دینی جامعه، همواره در کانون توجه و بحث فقها قرار داشته است.

معنای ضلال

مرحوم شیخ انصاری در تبیین مفهوم «ضلال»، دو معنا را مطرح می‌کند: نخست، ضلال به معنای امری است که ذاتاً باطل باشد؛ بنابراین، هنگامی که گفته می‌شود چیزی باطل است، مقصود آن است که مشتمل بر مطالب باطل است؛ دوم، ضلال به معنای چیزی دربرابر هدایت است. براین‌اساس، اگر گفته شود امری «ضلال» است،

---

۱. در تنقیح مناط، فقیه تلاش می‌کند با دقت در متون دینی، مناط (علت) اصلی حکم شرعی را شناسایی کرده، آن را از ویژگی‌های غیرضروری و غیرمؤثر در حکم جدا کند. با این روش فقیه می‌تواند حکم را در موارد دیگری جاری سازد که همان علت وجود دارد (عظیمی گرکانی. معناشناسی تنقیح مناط مقارنه با مفاهیم مشابه و روش‌شناسی آن، ۲۳۱).

یعنی موجب گمراهی و انحراف می‌شود (انصاری، ۱۴۱۵، ج۱: ۲۳۵).

باید توجه کرد که از دیدگاه شیخ انصاری، صرف باطل یا نادرست بودن محتوایی دلیل بر حرمت آن نیست، بلکه حرمت زمانی ثابت می‌شود که آن محتوا زمینه‌ساز گمراهی دیگران باشد. ایشان می‌فرماید: «آنچه عنوانِ «فیه خلاف» بر آن صدق می‌کند و فقها در مورد حکم آن ادعای عدم خلاف کرده‌اند، تنها اموری است که موجب گمراهی می‌شود و حرمت حفظ نیز بلاخلاف ناظر به همین موارد است. مقتضای ادله باب نیز همین معناست» (شهیدی تبریزی، ۱۳۷۵: ۴۹). براین‌اساس، کتاب‌هایی که صرفاً مشتمل بر مطالب باطل‌اند، اما موجب گمراهی کسی نمی‌شوند، مشمول این عنوان نخواهند بود. آیت‌الله خویی نیز در معنای ضلال می‌فرماید: «مقصود از کتب ضلال، ه چیزی است که با هدف گمراه‌کردن و فریفتن مردم تهیه و تدوین شده باشد و باعث گمراهی در مباحث اعتقادی یا فروع دین شود.» (خویی، بی‌تا، ج۱: ۴۰۱).

بنابراین، اسلام هر امری را که موجب گمراهی و انحراف شود، هرچند از نگاه برخی دارای مصلحتی اندک یا موهوم باشد، حرام دانسته است.

چالش اصلی تعمیم این حکم از «کتاب مکتوب و کاغذی» به «سکوهای مجازی» است. در اینجا، روش‌های فقهیِ «تنقیح مناط» و «الغای خصوصیت» می‌توانند راهگشا باشد. هرچند در ادله اولیه از «کتاب» سخن به میان آمده است، اما غرض اصلی از این حکمْ جلوگیری از گمراهی، تقویت نشدن کفر و پیشگیری از تضعیف حق و اعتقادات دینی است. امروزه برخی سکوهای مجازی دقیقاً همان کارکرد را ایفا می‌کنند؛ بدین معنا که آن‌ها ذهن مخاطب را به‌سوی گمراهی سوق می‌دهند و زمینهٔ تقویت کفر و سست شدن باورهای دینی را فراهم می‌سازند. از همین روی، خصوصیت «کاغذی بودن» موضوعیت ندارد، بلکه ملاک اصلی «گمراه‌کنندگی» است.

مرحوم سیدمحمدکاظم طباطبایی یزدی تصریح می‌کند که ادله ارائه‌شده بر وجوب از بین بردن هر آنچه دلالت می‌کند که موجب گمراهی می‌شود و کتبْ خصوصیتی در این حکم ندارند؛ ازاین‌رو، حفظ هرچیزی که شأنیت اضلال و گمراه‌سازی داشته باشد حرام است (طباطبایی یزدی،۱۳۷۰، ج۱: ۲۳).

با تنقیح مناط می‌توان گفت که خصوصیت «کتاب مکتوب» در این حکم موضوعیت ندارد، بلکه ملاک اصلی «ایجاد گمراهی و تقویت باطل» است. براین‌اساس، اگر کارکرد

غالب سکویی مجازی اشاعه شبهات اعتقادی، ترویج فساد یا تضعیف مبانی دینی باشد، می‌تواند مشمول همان ملاک و حکم قرار گیرد. نکته مهم آن است که در این استدلال، ملاک اصلی غلبه مفسده یا وجود احتمال عقلاییِ قوی است، نه صرفِ امکان سوءاستفاده.

بنابراین، قیاس سکوهای مجازی با کتب ضلال فقط ازلحاظ انتقال محتوا نیست، بلکه ازآن‌روست که این سکوها با بهره‌گیری از الگوریتم‌های هوشمند، شخصی‌سازی محتوا، تحلیل داده‌های رفتاری و مهندسی شناختی، فرایند گمراه‌سازی را به‌صورت هدفمند و مستمر انجام می‌دهند. درنتیجه، اگر ملاک حرمت کتب ضلال «ایجاد گمراهی سازمان‌یافته» باشد، برخی سکوهای هوشمند مصداقی شدیدتر و پیچیده‌تر از همان مناط خواهند بود.

۲. قطع ریشه فساد

دلیل دوم برای مشروعیت محدودسازی، قاعده عقلی و شرعیِ «قطع ریشه فساد» است. بر اساس این قاعده، هرگاه چیزی منشأ فساد قطعی یا غالب باشد، از بین بردن و جلوگیری از گسترش آن واجب خواهد بود. این استدلال بر سه پایه استوار است:

- **حکم عقل**

عقل به‌طور قطعی حکم به لزوم از بین بردن ریشه فساد می‌دهد (سبزواری، ۱۴۱۷، ج۱: ۸۲؛ خوانساری، ۱۴۰۵، ج۳: ۲۱). هرگاه فساد موجب تضعیف حق و تقویت باطل شود، دفع آن واجب خواهد بود؛ ازاین‌رو، عقل می‌تواند با یک تحلیل هزینه- فایده، مشابه آنچه در آیه ۲۱۹ سوره بقره آمده است، «گناهشان از سودشان بزرگ‌تر است»، بررسی کند که آیا منافع یک سکو (مانند تبادل اطلاعات) بر مضار آن (مانند ترویج فساد و تهدید امنیت) غلبه دارد یا خیر. درصورتی‌که ضررها قطعی یا غالب باشند، عقل حکم به منع و ممنوعیت آن می‌کند؛ بنابراین، حکم عقل- هرچند به‌عنوان مکمل ادله شرعی- می‌تواند مبنای قاعده «قطع ریشه فساد» قرار گیرد.

- **نصوص دینی**

در منابع فقهی نیز بر وجوب از بین بردن ماده فساد تأکید شده است (انصاری،

۱۴۱۶: ۱۱۵). روایات متعددی وجود دارد که هر آنچه را سرمنشأ فساد باشد، مورد نهی و حرمت قرار داده‌اند، ازجمله روایت «إنما حرم الله تعالی الصناعة التی یجیء منها الفساد محضاً»، به این معنا که خداوند صنعتی را که صرفاً منشأ فساد باشد حرام کرده است (حرانی، ۱۴۰۴: ۳۳۵). همچنین در روایتی دیگر این‌گونه آمده است: «ما یقوّی به الکفر فی جمیع وجوه المعاصی أو باب یوهن به الحق»، یعنی هر آنچه موجب تقویت کفر یا تضعیف حق شود (انصاری، ۱۴۱۶: ۳۳۳). براین‌اساس، هرچیزی که منشأ فساد قطعی یا دارای احتمال قوی فساد باشد حرام است و حفظ آن جایز نخواهد بود (شهیدی تبریزی، ۱۳۷۵: ۴۹؛ ایروانی، ۱۳۷۹، ج۱: ۲۵).

شیخ انصاری نیز تصریح می‌کند که نگهداری کتبی که انحراف ناشی از آن‌ها قطعی یا در حد احتمال قریب‌به‌یقین باشد حرام است (انصاری، ۱۴۱۶: ۱۸۷). همچنین صاحب جواهر اتلاف هر آنچه را که منشأ فساد باشد واجب می‌داند (نجفی، ۱۳۶۸، ج۲۲: ۵۶).

- **سیره پیامبر(ص)**

داستان اقدام پیامبر اکرم(ص) به قطع درخت «سمرة بن جندب» که موجب آزار مسلمانان می‌شد، نمونه‌ای روشن از این قاعده به شمار می‌آید. امام خمینی(ره) در تحلیل این واقعه، از بین بردن درخت را از احکام کلی سلطانی و سیاسی در راستای قطع ماده فساد دانسته است (خمینی، ۱۴۱۰، ج۱: ۲۸ و ۵۹). ایشان این حکم را در سایر موارد مشابه و نظایر آن نیز جاری می‌داند (خمینی، ۱۴۲۱، ج۵: ۵۲۲) و حتی برای اصلاح جامعه، قطع ریشه فساد را ضروری می‌شمرد (قدیری، ۱۴۱۸: ۳۵۹).

براین‌اساس، اگر حاکم اسلامی چیزی را منشأ فساد و مایه ضرر برای جامعه تشخیص دهد، می‌تواند برای رفع و از بین بردن آن اقدام کند. مرحوم سبزواری نیز تصریح می‌کند که حاکم اسلامی برای از بین بردن ریشه فساد، ولایت دارد (سبزواری، ۱۴۱۷، ج۲۸: ۶۵). همچنین مرحوم گلپایگانی می‌نویسد: در مواردی که بیم وقوع فتنه، بروز مفسده در امت، ایجاد اختلاف میان مسلمانان یا اختلال در نظام اسلامی وجود داشته باشد، بر حاکم اسلامی لازم است ماده و ریشه فساد را از میان بردارد تا آتش فتنه خاموش شود (گلپایگانی، ۱۳۷۲، ج۲: ۲۴۰).

۳. محدودسازی (فیلترینگ) و نفی سبیل

نفی سبیل و منع سلطه فرهنگی

قاعده «نفی سبیل» یکی از روشن‌ترین، مهم‌ترین و پرکاربردترین قواعد فقهی به شمار می‌آید و می‌تواند یکی از ادله مشروعیت محدودسازی و فیلترینگ باشد. بر اساس این قاعده، هر عملی که زمینه سلطه و ولایت دشمنان دین و غیرمسلمانان بر مسلمانان را فراهم سازد، حرام است (موسوی بجنوردی، ۱۳۷۷، ج۱: ۱۹۳-۱۸۷). قاعده نفی سبیل مستند به آیه ۱۴۱ سوره نساء است و براین‌اساس، هرگونه تسلط کفار بر مسلمانان در عرصه‌های فردی و اجتماعی، اعم از حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی، نفی و غیرمجاز شمرده می‌شود.

اسلام بر اساس آیات و روایات متعدد، ازجمله آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ» (نساء: ۱۴۴) و حدیث «الاسلام یعلو و لا یُعلی علیه» (صدوق، ۱۴۰۴، ج۴: ۳۳۳)، دین برتر معرفی شده است و هیچ‌چیز بر آن برتری ندارد. براین‌اساس، اسلام نخواسته است که کافران در هیچ‌یک از شئون زندگی مسلمانان بر آنان تسلط و برتری یابند؛ ازاین‌رو، قاعده نفی سبیل یکی از اصول مسلم اسلامی است که برتری مؤمنان را در همه عرصه‌های زندگی ـ ازجمله حوزه‌های نظامی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ـ دربرابر کفار تضمین می‌کند.

بر پایه این قاعده، اصل ارتباط مسلمانان و غیرمسلمانان به‌طور اولیه جایز است، اما اگر این ارتباط به نفوذ و سلطه کفار بر مسلمانان بینجامد، به استناد قاعده نفی سبیل جایز نخواهد بود. دراین‌میان، دشمنان نیز همواره می‌کوشند تا با بهره‌گیری از شیوه‌های گوناگون فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، دینی و سیاسی، بر جوامع اسلامی تأثیر بگذارند و آن را زیر نفوذ خود قرار دهند.

با ملاحظه سیره و کنش علما در طول تاریخ، روشن می‌شود که قاعده نفی سبیل در عرصه‌های مختلفی همچون حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، به‌ویژه در روابط مسلمانان با کفار و در تعامل با نظام کفر، کاربرد گسترده داشته است. برای نمونه، در فقه سیاسی، فقها و علمای طراز اول شیعه با الهام از این قاعده، بارها مسلمانان را از افتادن در دام سلطه استعمارگران رهایی بخشیده‌اند.

امـام خمینـی(ره) ایـن اصـل را از اصـول مهـم اسـلامی می‌دانـد و آن را دارای کارکـردی بنیادیـن در حـوزه سیاسـت معرفـی می‌کنـد (مؤسسـه تنظیـم و نشـر آثـار امـام خمینـی، ۱۳۸۹: ۴۷۰؛ خمینـی، ۱۴۲۱، ج۲: ۷۲۵). ایشـان همچنیـن در راسـتای همیـن مبنـا، آن دسـته از مسـئولان مسـلمان را کـه بـه نفـع کفـار عمـل کـرده و زمینـه سـلطه آنـان بـر مسـلمانان را فراهـم می‌آورنـد، خائـن می‌دانـد (خمینـی، ۱۳۷۸، ج۳: ۴۸۶).

در جریـان اعتـراض بـه واگـذاری امتیـاز قضـاوت کنسـولی بـه اتبـاع آمریـکا در ایـران (کاپیتولاسیون)، امـام خمینـی(ره) بـا اسـتناد بـه همیـن قاعـده و آیـه «وَلَـن يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نسـاء: ۱۴۱)، بـه قانونـی اعتـراض کـرد کـه نتیجه‌اش سـلطه قضایـی و سیاسـی بیگانـگان بـر مسـلمانان بـود (خمینـی، ۱۳۷۸، ج۱: ۴۰۹). آغـاز اعلامیـه ایشـان نیـز بـا اسـتناد بـه همیـن آیـه و بعـداز نـام خداونـد بـود. ایشـان در مواضـع دیگـر نیـز تصریـح می‌کنـد: «نبایـد تحـت سـلطه خارجـی باشـیم، نبایـد آنـان در امـور مـا دخالـت کننـد و نبایـد بـرای مـا خـط و جهـت تعییـن نماینـد» (مؤسسـه تنظیـم و نشـر آثـار امـام خمینـی، ۱۳۸۱: ۱۶).

یکـی از انـواع سـلطه کفـار بـر مسـلمانانْ سـلطه فرهنگـی اسـت. دشـمنان اسـلام، از آغـاز پیدایـش ایـن دیـن، از روش‌هـای مختلفـی بـرای ضربه‌زدن بـه آن اسـتفاده کرده‌انـد کـه یکـی از مهم‌تریـن آن‌هـا نفـوذ و سـلطه فرهنگـی اسـت. آنـان، در طـول تاریـخ، شـیوه‌های متنوعـی را بـرای نفـوذ و رخنـه فرهنگـی بـه کار گرفته‌انـد.

در عصـر حاضـر، سـکوهای مجـازی از مهم‌تریـن ابزارهـای ایـن نفـوذ بـه شـمار می‌رونـد، ابزارهایـی کـه نقـش مؤثـری در تسـلط بـر ذهـن، جـان و بـه تعبیـر حضـرت امـام، خط‌دهـی بـه افـکار عمومـی دارنـد. برخـی تحلیلگـران نیـز بـر ایـن باورنـد کـه قدرت‌هـای جهانـی و بازیگـران مسـلط در عرصـه فنـاوری- ازجملـه جریان‌هـای غربـی و صهیونیسـتی- از ظرفیـت ایـن سـکوها بـرای اثرگـذاری بـر افـکار عمومـی، مدیریـت ادراک و جهت‌دهـی فرهنگـی بهـره می‌برنـد.

حضـرت امـام خمینـی(ره) در ایـن زمینـه می‌فرمایـد: وظیفـه مسـلمانان نفـی سـلطه فرهنگـی بیگانـگان اسـت؛ چراکـه اگـر فرهنـگ یـک جامعـه وابسـته و تغذیه‌شـده از فرهنـگ بیگانـه باشـد، سـایر ابعـاد آن جامعـه نیـز به‌تدریـج بـه همـان سـمت گرایـش می‌یابـد (مؤسسـه تنظیـم و نشـر آثـار امـام خمینـی، ۱۳۸۹: ۴۲۵). از منظـر ایشـان، سـلطه فرهنگـی حتـی از سـلطه نظامـی، سیاسـی و اقتصـادی نیـز خطرناک‌تـر اسـت. میـزان خطـر ناشـی از تهاجـم فرهنگـی بـه حـدی اسـت کـه امـام خمینـی(ره) تصریـح می‌کننـد: «مـا آن‌قـدر از تهدیـد نظامـی و محاصـره

اقتصادی نمی‌ترسیم که از وابستگی فرهنگی می‌ترسیم» (خمینی، ۱۳۷۸، ج۱۲: ۲۵۲). این بیانات درحقیقت می‌تواند نقشه راهی برای مسئولان نظام اسلامی تلقی شود تا با تمام توان دربرابر دشمنانی که از طرق مختلف درپی سلطه فرهنگی هستند بایستند و راه نفوذ و تسلط آن‌ها را مسدود کنند.

رهبر شهید انقلاب، در دیدار با مداحان، در ۲۰ آذر ۱۴۰۴، اساسی‌ترین کانون تهاجم و فشار غرب بر ایران را- فراتر از سلطه بر منابع یا توسعه‌طلبی- مسئله هویت ایرانی دانسته‌اند. ایشان می‌فرمایند: «اساسی‌تر از همه، فشار دشمن می‌تواند برای تغییر هویتی باشد. صد سال است که غربی‌ها تلاش می‌کنند هویت ایران، اعم از هویت دینی، تاریخی و فرهنگی ملت ایران را تغییر دهند.» خوانش دقیق این فراز از بیانات ایشان، ضرورت آگاهی و آمادگی همه‌جانبه برای صیانت از مرزهای هویتی را آشکار می‌سازد.

سکوهای مجازی و حکمرانی الگوریتمی

سکوهای مجازی با بهره‌گیری از کلان‌داده‌ها، الگوریتم‌های هوشمند و سازوکارهای اقناع رسانه‌ای، امکان تحلیل و مدیریت رفتار کاربران و شخصی‌سازی جریان اطلاعات را در مقیاسی گسترده فراهم ساخته، به‌گونه‌ای که می‌تواند در شکل‌دهی به نگرش‌ها، ترجیحات فرهنگی و الگوهای رفتاری کاربران نقش‌آفرین باشد. از این منظر، نگرانی از برخی سکوهای خارجی فقط به انتقال محتوا محدود نمی‌شود، بلکه به ظرفیت این بسترها در تأثیرگذاری بر افکار عمومی، مدیریت ادراک و جهت‌دهی فرهنگی نیز بازمی‌گردد. در چنین وضعیتی، مسئله حکمرانی فضای مجازی از سطح یک مسئله صرفاً فنی فراتر می‌رود و به موضوعی مرتبط با امنیت فرهنگی و استقلال شناختی جوامع تبدیل می‌شود.

در ایران نیز به مسئله حکمرانی و تنظیمگری فضای مجازی، از منظر فرهنگی و امنیتی توجه شده است. سکوهای مجازی، با بهره‌گیری از تحلیل داده‌های رفتاری، سازوکارهای اقناع رسانه‌ای و تولید هدفمند محتوا، می‌توانند امکان اثرگذاری تدریجی بر نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی کاربران را فراهم کنند. همچنین، الگوریتم‌های هوشمند می‌توانند- ازطریق برجسته‌سازی گزینشی محتوا، تکرار مستمر برخی گزاره‌ها و جهت‌دهی احساسی- در تغییر ذائقه فرهنگی، شکل‌دهی ادراک عمومی و حتی تحول در الگوهای رفتاری نقش‌آفرین باشند.

از این منظر، مسئله فقط وجود محتوای نامناسب نیست، بلکه نوعی حکمرانی الگوریتمی بر جریان اطلاعات و افکار عمومی شکل گرفته است که می‌تواند در بلندمدت بر هویت فرهنگی و انسجام اجتماعی جوامع اثرگذار باشد. وابستگی گسترده به سکوهای خارجی، درصورت فقدان حکمرانی مؤثر و تنظیمگری مناسب، نیز می‌تواند زمینه‌ساز نفوذ فرهنگی و شناختی شود.

بازخوانی قاعده نفی سبیل در حکمرانی دیجیتال معاصر

در همین چارچوب، برخی کشورها نیز به ابعاد امنیتی و داده‌ای این سکوها حساسیت نشان داده‌اند. برای نمونه، در آمریکا بحث محدودسازی یا ممنوعیت برخی سکوهای خارجی مانند تیک‌تاک، با استناد به نگرانی‌های مرتبط با کلان‌داده، امنیت اطلاعات و امکان تأثیرگذاری خارجی مطرح شده است. این امر نشان می‌دهد مسئله حکمرانی سکوهای مجازی صرفاً دغدغه‌ای بومی یا سیاسی نیست، بلکه در سطح جهانی نیز به‌مثابه مسئله‌ای مرتبط با امنیت ملی، حکمرانی داده و استقلال فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است. براین‌اساس، در صورت احراز چنین سلطه‌ای، می‌توان تنظیمگری یا محدودسازی برخی سکوها را در چارچوب قاعده نفی سبیل و ضرورت صیانت از استقلال فرهنگی جامعه اسلامی تحلیل کرد.

با توجه به کارکردهای یادشده، مسئله در سکوهای خارجی فقط به محتوای منتشرشده در آن‌ها محدود نمی‌شود، بلکه نوع سازوکارهای مدیریت داده، جهت‌دهی جریان اطلاعات و امکان اثرگذاری تدریجی بر افکار و الگوهای فرهنگی کاربران نیز می‌تواند در ارزیابی وضعیت آن‌ها مؤثر باشد. از همین روی، هرگاه بر اساس بررسی عینی و تشخیص تخصصی، وابستگی به یک سکوی خارجی به ایجاد نوعی سلطه یا نفوذ فرهنگی و شناختی بینجامد، موضوع را می‌توان از منظر قاعده نفی سبیل بررسی کرد. در چنین فرضی، تنظیمگری یا محدودسازی سکو نه صرفاً به‌دلیل خارجی بودن آن، بلکه با توجه به احراز کارکرد و آثار آن در ایجاد سلطه و خدشه به استقلال فرهنگی جامعه اسلامی تحلیل می‌شود.

د) نسبت حق دسترسی آزاد به اطلاعات با مشروعیت محدودسازی سکوهای مجازی

یکی از مهم‌ترین اشکالات نظری بر دیدگاه قائل به مشروعیت محدودسازی برخی سکوهای مجازی، استناد به «حق دسترسی آزاد به اطلاعات» است. بر اساس این دیدگاه، دسترسی به اطلاعات از حقوق بنیادین شهروندان در عصر جدید به شمار می‌رود و هرگونه انسداد یا محدودسازی، نقض آزادی آگاهی و جریان آزاد اطلاعات تلقی می‌شود؛ ازاین‌رو، درصورت پذیرش اصل دسترسی آزاد در یک نظام اسلامی، این پرسش مطرح می‌شود که چگونه می‌توان محدودسازی را توجیه کرد و آیا میان این دو اصل، تعارض واقعی وجود دارد یا خیر.

برخی منتقدان محدودسازی بر این باورند که انسداد گسترده سکوهای مجازی، افزون‌بر محدودسازی جریان آزاد اطلاعات، ممکن است به کاهش سرمایه اجتماعی، گسترش بی‌اعتمادی عمومی و افزایش استفاده از ابزارهای دورزننده منجر شود. همچنین برخی پژوهشگران حوزه حکمرانی دیجیتال معتقدند که محدودسازی دفعی، در مواردی می‌تواند کاربران را به‌سوی بسترهای غیرشفاف و فاقد نظارت سوق دهد و حتی پیامدهای امنیتی ثانویه ایجاد کند. از این منظر، مسئله محدودسازی صرفاً یک موضوع فقهی یا امنیتی نیست، بلکه با ابعاد اجتماعی، اقتصادی و حکمرانی نیز پیوند خورده است. در چنین وضعیتی، مسئله محدودسازی با نوعی «تزاحم حکمرانی» مواجه می‌شود؛ بدین معنا که حکومت از یک سو درپی صیانت از امنیت فرهنگی و جلوگیری از نفوذ زیان‌بار است و از سوی دیگر باید پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و امنیت داده‌ای ناشی از محدودسازی را نیز مدیریت کند؛ ازاین‌رو، سیاست‌گذاری در این حوزه نیازمند رویکردی تدریجی، متناسب و مبتنی‌بر مصلحت‌سنجی دقیق خواهد بود.

برای پاسخ به این پرسش، نخست باید جایگاه این حق در منظومه فقه اسلامی بررسی شود. هرچند تعبیر «حق دسترسی آزاد به اطلاعات» به معنای مدرن آن در متون فقهی سنتی به‌کار نرفته است، اما می‌توان از مجموعه‌ای از مبانی شرعی، اصل مشروعیت گردش اطلاعات و حق آگاهی را استنباط کرد. اصل اباحه، حرمت کتمان حق، وجوب تعلیم و تعلم و نیز اهتمام شریعت به رشد عقلانی جامعه همگی نشان می‌دهند که اسلام با اصل آگاهی‌بخشی و دسترسی به اطلاعات صحیح و مفید سازگار است. افزون‌بر این، تأکید بر شفافیت در امر حکومت و نهی از کتمان حقایق، مؤید جایگاه مثبت اطلاع‌رسانی در نظام اسلامی است.

بااین‌حال، در بررسی فقهی حق دسترسی به اطلاعات، توجه به حدود اعمال این حق و نسبت آن با مصالح عمومی ضروری است. حقوق فردی در چارچوب نظم اجتماعی و مصالح کلان امت معنا می‌یابد. حتی حق مالکیت که از حقوق مسلم شرعی است، درصورت تعارض با مصلحت عمومی یا ضرورت اجتماعی، قابلیت تحدید دارد. قواعدی همچون «لاضرر»، «تقدیم اهم بر مهم» و اصل «حفظ نظام» نشان می‌دهد که اعمال هر حقی تا جایی محترم است که به اخلال در مصالح اساسی جامعه منجر نشود؛ بنابراین، اگر دسترسی به اطلاعاتْ به‌مثابه یک حق پذیرفته شود، این حق نیز مقید به عدم ترتب مفسده و عدم تهدید امنیت عمومی خواهد بود.

ازسوی‌دیگر، باید میان «حق دسترسی به اطلاعات» و «حق استفاده از هر ابزار و بستر خارجی برای دریافت اطلاعات» تفکیک کرد. حق نخست ناظر به محتوای اطلاعات و امکان آگاهی است، درحالی‌که دومی ناظر به ابزارهای انتقال اطلاعات است. این دو الزاماً هم‌پوشان نیستند. ممکن است اصل دسترسی به اطلاعات مشروع باشد، اما استفاده از سکویی خاص به‌دلیل کارکردهای جانبی آن- مانند جمع‌آوری کلان‌داده، مهندسی افکار عمومی یا ایفای نقش در سازوکارهای اثرگذاری فرهنگی و مدیریت ادراک عمومی- واجد مفسده‌ای باشد که مشروعیت آن را زیر سؤال ببرد. در چنین فرضی، محدودسازی آن سکو به معنای سلب حق آگاهی نیست، بلکه به معنای تنظیم ابزار دسترسی و جلوگیری از نفوذ زیان‌بار است.

در این چارچوب، قاعده نفی سبیل که هرگونه سلطه کفار بر مؤمنان را نفی می‌کند، می‌تواند در موارد احراز سلطه فرهنگی یا شناختی مستند فقهی محدودسازی قرار گیرد. چنانچه سکویی خارجی به‌گونه‌ای عمل کند که عملاً امکان جهت‌دهی گسترده به هویت و افکار جامعه اسلامی را فراهم آورد، استمرار دسترسی نامحدود به آن می‌تواند مصداقی از ایجاد سبیل و نفوذ باشد. در این صورت، حکومت اسلامی بر اساس وظیفه صیانت از استقلال فرهنگی می‌تواند در چارچوب اختیارات خود اقدام به تحدید آن کند.

البته مشروعیت چنین محدودسازی‌ای مشروط به رعایت ضوابطی است: نخست آنکه مفسده و تهدید باید واقعی و بر اساس ارزیابی کارشناسی احراز شود، نه مبتنی‌بر گمان‌های ضعیف؛ دوم آنکه اقدام اتخاذشده باید متناسب با میزان تهدید باشد و از اصل ضرورت تجاوز نکند؛ سوم آنکه حکومت مکلف است درصورت محدودسازی،

بسترهای جایگزین سالم و کارآمد برای تأمین نیازهای مشروع مردم فراهم آورد تا حق دسترسی به اطلاعات در اصل حق دسترسی به اطلاعات برای شهروندان محفوظ بماند.

براین‌اساس، تعارضی ذاتی میان «حق دسترسی آزاد به اطلاعات» و «محدودسازی برخی سکوهای مجازی» وجود ندارد، بلکه نسبت میان آن دو نسبت حق مقید به مصلحت و ابزار قابل تنظیم است. از دسترسی به اطلاعات در چارچوب حفظ هویت دینی، امنیت فرهنگی و استقلال جامعه اسلامی می‌توان حمایت کرد، اما اگر بستری خاص به ابزاری برای اخلال در این مصالح بنیادین تبدیل شود، محدودسازی آن نه نقض حق، بلکه اعمال حاکمیت برای صیانت از حقوق عالی‌تر جامعه خواهد بود.

۵) ضوابط فقهی مشروعیت محدودسازی

با توجه به ادله فقهی پیش‌گفته، مشروعیت محدودسازی سکوهای مجازی در فقه اسلامی امری مطلق و فاقد ضابطه نیست، بلکه تابع تحقق شرایط و قیودی است که مانع از تبدیل آن به محدودسازی افراطی یا ناقض حقوق عمومی می‌شود؛ ازاین‌رو، هرگونه محدودیت در فضای مجازی باید در چارچوب اصول فقه حکمرانی، مصلحت‌سنجی، رعایت تناسب و حفظ حقوق مشروع کاربران اعمال شود.

۱. احراز مفسده غالب یا تهدید واقعی (نه صرف احتمال ضعیف)

تنها سکوهایی که تهدید واقعی و غالب برای امنیت فرهنگی، اخلاقی یا عقیدتی جامعه ایجاد می‌کنند، مشمول محدودسازی قرار می‌گیرند. در فقه، قاعده لاضرر و نفی سبیل بر این نکته تأکید دارند که ضرر یا فساد باید قطعی یا غالب باشد، نه صرف احتمال ضعیف. به بیان دیگر، اقدام محدودکننده باید بر شواهد مستند و ارزیابی دقیق از اثرات محتوا استوار باشد و نه صرفاً پیش‌بینی احتمالی خطر.

۲. رعایت تناسب میان محدودسازی و میزان تهدید

اقدام محدودسازی باید متناسب با شدت و گستره تهدید باشد. اگر محدودسازی بیش‌از نیاز و با شدت بیش‌ازحد انجام شود، ممکن است به آزادی‌های مشروع کاربران لطمه وارد کند و خود مصداق ضرر نامتناسب شود. فقه اسلامی تأکید می‌کند که اقدامات حکومتی باید مبتنی‌بر میانه‌روی و عدالت باشد، به‌گونه‌ای که حفظ مصالح عمومی با حداقل محدودیت در قبال حقوق فردی همراه باشد.

۳. رعایت مصلحت عمومی و عدم تحمیل ضرر نامتناسب بر مردم

محدودسازی نباید سبب شود حق دسترسی مشروع کاربران به اطلاعات به‌طور کامل از بین برود یا ضرر نامتناسبی به جامعه وارد شود. مطابق اصول فقهی، هرگونه اقدام حکومتی باید جمع میان حق و مصلحت را در نظر بگیرد، یعنی محدودیت‌ها باید فقط به اندازه‌ای باشد که فساد یا تهدید را مهار کند، بدون آنکه آزادی مشروع و نیازهای مشروع کاربران پایمال شود.

۴. لزوم تأمین بسترهای جایگزین مشروع و کارآمد

به‌منظور رعایت حق دسترسی به اطلاعات، باید راهکارهای جایگزینِ مشروع و امن برای کاربران فراهم شود. این جایگزین‌ها می‌توانند شامل سکوهای کنترل‌شده، منابع معتبر دیجیتال یا پلتفرم‌های جایگزین با محتوای سالم و مشروع باشد. بر اساس مجموعه‌ای از مبانی و قواعد فقهی همچون نفی عسر و حرج، حفظ نظام و وجوب تعلیم و تعلم، می‌توان استنباط کرد که در فرایند محدودسازی، نباید دسترسی مشروع مردم به دانش و اطلاعات ضروری به‌طور کامل قطع شود و حاکم اسلامی موظف است زمینه‌های جایگزین مناسب را برای حفظ نیازهای اطلاعاتی جامعه فراهم سازد. در غیر این صورت، ممکن است اقدام محدودسازانه از چارچوب ضرورت و مصلحت خارج شود. براین‌اساس، محدودسازی در فقه اسلامی را نمی‌توان اصل اولیه و دائمی تلقی کرد، بلکه مشروعیت آن تابع میزان تهدید، شرایط اجتماعی و رعایت ضوابط حکمرانی است؛ ازاین‌رو، هرگونه سیاست محدودسازانه باید به‌صورت مستمر ارزیابی و بازنگری گردد تا از خروج آن از چارچوب مصلحت و ضرورت جلوگیری شود.

و) تزاحمات حکمرانی در محدودسازی فضای مجازی

با وجود ادله فقهی پیش‌گفته در مشروعیت محدودسازی برخی سکوهای مجازی، مسئله حکمرانی فضای مجازی صرفاً یک مسئله سلبی و امنیتی نیست، بلکه در مقام اجرا با تزاحمات پیچیده اجتماعی، اقتصادی، امنیتی و حکمرانی مواجه است؛ ازاین‌رو، سیاست‌گذاری در این حوزه نیازمند نگاه جامع و موازنه میان مصالح و مفاسد است. در فقه سیاسی نیز اعمال احکام حکومتی تابع مصلحت‌سنجی، رعایت تناسب و جلوگیری از پیدایش مفاسد بزرگ‌تر است. بر همین اساس، محدودسازی زمانی می‌تواند در چارچوب

حکمرانی اسلامی قابل دفاع باشد که به نسبت آن با سایر مصالح عمومی نیز توجه شود.

۱. تزاحم امنیت فرهنگی و اقتصاد دیجیتال

امروزه بخش درخور توجهی از زیست اقتصادی، آموزشی و ارتباطی جامعه بر بستر سکوهای مجازی شکل گرفته است. بسیاری از کسب‌وکارهای خرد، مشاغل خانگی، خدمات آموزشی، تبلیغات تجاری و ارتباطات حرفه‌ای وابسته به این بسترها هستند. از همین روی، محدودسازی گسترده و دفعی، بدون فراهم‌سازی جایگزین کارآمد، ممکن است موجب اختلال در معیشت عمومی، افزایش نارضایتی اجتماعی و آسیب به اقتصاد دیجیتال کشور شود.

در فقه اسلامی نیز هرچند حفظ امنیت فرهنگی و جلوگیری از نفوذ از مصالح مهم جامعه اسلامی است، اما تحمیل ضرر گسترده اقتصادی بر مردم نیز با قواعدی همچون لاضرر و لزوم رعایت مصلحت عمومی می‌تواند تزاحم داشته باشد؛ بنابراین، سیاست محدودسازی باید به‌گونه‌ای طراحی شود که ضمن صیانت از امنیت فرهنگی، کمترین آسیب را به نظام اقتصادی و معیشت عمومی وارد سازد.

۲. تزاحم محدودسازی و امنیت داده

یکی از پیامدهای محتمل محدودسازی شدید گسترش استفاده عمومی از فیلترشکن‌هاست. بسیاری از این ابزارها فاقد امنیت لازم بوده، داده‌های کاربران را در اختیار شرکت‌ها یا نهادهای خارجی قرار می‌دهد. در چنین وضعیتی، ممکن است سیاست محدودسازی که با هدف کاهش تهدیدات امنیتی طراحی شده، خود به عاملی برای تضعیف امنیت داده‌های ملی و افزایش نفوذ اطلاعاتی بیگانگان تبدیل شود.

از منظر حکمرانی، حفظ امنیت داده‌ها و جلوگیری از دسترسی بیگانگان به اطلاعات کاربران، بخشی از حفظ امنیت عمومی محسوب می‌شود؛ بنابراین هر سیاست محدودکننده باید پیامدهای امنیتی ثانویه خود را نیز مورد توجه قرار دهد و از ایجاد مسیرهای ناامن برای کاربران جلوگیری کند.

۳. تزاحم محدودسازی و نظارت‌پذیری

در برخی موارد، محدودسازی کامل یک سکو ممکن است موجب مهاجرت کاربران به

بسترهای غیرشفاف، ناشناس و خارج از دسترس حکمرانی شود. این مسئله می‌تواند فرایند رصد، مدیریت و نظارت بر جریان داده و تهدیدات امنیتی را دشوارتر سازد. به بیان دیگر، انسداد کامل گاه به‌جای کنترل تهدید، آن را به فضای تاریک و پایش‌ناپذیر منتقل می‌کند.

در منطق فقه حکومتی نیز هدف از مداخلهٔ حاکمْ مدیریت واقع‌بینانه جامعه و کاهش فساد است، نه صرف اتخاذ سیاست‌های شعاری؛ ازاین‌رو، در برخی شرایط ممکن است تنظیمگری هوشمند، محدودسازی تدریجی یا اعمال حکمرانی داده کارآمدتر از انسداد کامل باشد.

۴. تزاحم نفی سبیل و وابستگی زیرساختی

قاعده نفی سبیل اقتضا می‌کند جامعه اسلامی در معرض سلطه بیگانگان قرار نگیرد؛ اما در شرایطی که بخشی از زیرساخت ارتباطی، اقتصادی یا رسانه‌ای کشور به برخی سکوهای خارجی وابسته شده است، اعمال محدودسازی دفعی می‌تواند خود موجب اختلال در نظام عمومی شود.

به‌این‌ترتیب، اجرای قاعده نفی سبیل در فضای مجازی نیازمند نگاه مرحله‌ای و تدریجی است. به عبارت دیگر، نفی سلطه صرفاً با انسداد به دست نمی‌آید، بلکه کاهش وابستگی زیرساختی، تقویت توان داخلی، توسعه فناوری بومی و ایجاد استقلال دیجیتال نیز از الزامات تحقق واقعی این قاعده است.

۵. ضرورت جایگزین بومی

یکی از مهم‌ترین الزامات مشروعیت اجرایی محدودسازی ایجاد جایگزین‌های بومی کارآمد و اعتمادآور است. اگر محدودسازی بدون فراهم‌سازی بستر جایگزین مناسب موجب اختلال گسترده در زندگی عمومی، آموزش، ارتباطات و کسب‌وکار مردم شود، مشروعیت اجرایی آن محل تأمل خواهد بود؛ زیرا حکومت اسلامی مکلف است علاوه‌بر صیانت فرهنگی، نیازهای مشروع جامعه را نیز تأمین کند.

براین‌اساس، حکمرانی مطلوب در فضای مجازی فقط به معنای انسداد نیست، بلکه نیازمند طراحی یک نظام جامع شامل تقویت سکوهای داخلی، ارتقای کیفیت خدمات بومی، جلب اعتماد عمومی، تأمین امنیت داده‌ها و اقناع افکار عمومی است. فقط در چنین صورتی می‌توان میان حفظ امنیت فرهنگی و تأمین نیازهای مشروع جامعه جمع کرد.

مجموع این تزاحمات در چارچوب فقه حکومتی ذیل قواعدی همچون لاضرر، نفی حرج، حفظ نظام، قاعده مصلحت و قاعده نفی سبیل قابل تحلیل است که همگی بر لزوم موازنه میان مصالح و مفاسد و تقدم مصلحت اهم در مقام تدبیر حکمرانی دلالت دارند.

نتیجه‌گیری

تحولات فضای مجازی و گسترش سکوهای فراملی، مسئله حکمرانی دیجیتال را به یکی از مهم‌ترین چالش‌های فقه سیاسی معاصر تبدیل کرده است. برخی سکوهای مجازی، افزون‌بر کارکردهای ارتباطی و اقتصادی، به‌دلیل بهره‌گیری از سازوکارهای الگوریتمی، مدیریت کلان‌داده، شخصی‌سازی محتوا و ظرفیت اثرگذاری شناختی می‌توانند در فرایند شکل‌دهی افکار عمومی، تغییر الگوهای فرهنگی و جهت‌دهی اجتماعی نقش‌آفرین باشند. در چنین وضعیتی، مسئله حکمرانی فضای مجازی از سطح یک مسئله صرفاً فنی فراتر رفته، با امنیت فرهنگی، حکمرانی داده، حفظ هویت اجتماعی و صیانت از استقلال جوامع پیوند خورده است.

بررسی فقهی نشان می‌دهد درصورت احراز تهدید جدی نسبت به امنیت فرهنگی، هویت دینی یا نظام اجتماعی، محدودسازی برخی سکوهای مجازی می‌تواند بر مبانی فقهی قابل دفاعی استوار باشد. تنقیح مناط از حرمت کتب ضلال، قاعده قطع ماده فساد و قاعده نفی سبیل از مهم‌ترین ادله‌ای هستند که امکان توجیه فقهی این‌گونه محدودسازی‌ها را فراهم می‌سازند. طبق این مبانی، هرگاه یک سکوی مجازی در عمل به بستری برای گسترش ضلالت سازمان‌یافته، اخلال در امنیت عمومی یا زمینه‌سازی سلطه فرهنگی و شناختی تبدیل شود، حکومت اسلامی می‌تواند در چارچوب اختیارات حکومتی و به‌منظور صیانت از مصالح عمومی برای تنظیمگری یا محدودسازی آن اقدام کند.

بااین‌حال، مشروعیت محدودسازی در فقه اسلامی مطلق و فاقد ضابطه نیست. این‌گونه اقدامات در قلمرو احکام حکومتی قرار می‌گیرند و تابع شرایطی همچون احراز مفسده واقعی، رعایت تناسب، ضرورت و حفظ حقوق عمومی هستند. براین‌اساس، پاسخ فقهی به مسئله محدودسازی نه مطلقاً ایجابی و نه مطلقاً سلبی است، بلکه وابسته به ارزیابی کارشناسی از میزان تهدید، کیفیت سلطه و امکان مدیریت جایگزین خواهد بود.

ازسوی‌دیگر، تحلیل مسئله نشان داد که میان «حق دسترسی آزاد به اطلاعات» و

«محدودسازی برخی سکوهای مجازی» تعارض ذاتی وجود ندارد. حق دسترسی به اطلاعات در فقه اسلامی، هرچند پذیرفتنی و مورد حمایت است، اما همچون سایر حقوق اجتماعی در چارچوب مصالح عمومی تعریف می‌شود؛ ازاین‌رو، باید میان اصل حق آگاهی و استفاده از هر ابزار و بستر خارجی برای دریافت اطلاعات تفکیک قائل شد. در مواردی که یک بستر خاص به ابزار نفوذ، مدیریت ادراک یا سلطه فرهنگی تبدیل شود، تنظیمگری یا محدودسازی آن را می‌توان در چارچوب حفظ مصالح عالیه جامعه تحلیل کرد.

درعین‌حال، سیاست‌گذاری فضای مجازی با نوعی «تزاحم حکمرانی» نیز مواجه است؛ زیرا حکومت از یک سو وظیفه صیانت از امنیت فرهنگی و جلوگیری از نفوذ زیان‌بار را بر عهده دارد و از سوی دیگر باید پیامدهای اجتماعی، اقتصادی و امنیت داده‌ای ناشی از محدودسازی را نیز مدیریت کند. سیاست‌گذاری در این حوزه نیازمند رویکردی تدریجی، متناسب و مبتنی‌بر مصلحت‌سنجی دقیق است. در این چارچوب، تقویت زیرساخت‌های بومی، توسعه سکوهای داخلی کارآمد، ارتقای سواد رسانه‌ای و اقناع افکار عمومی از الزامات حکمرانی هوشمند در فضای مجازی به شمار می‌آید.

براین‌اساس، محدودسازی در فقه اسلامی را نمی‌توان اصلی اولیه و دائمی تلقی کرد، بلکه مشروعیت آن تابع شرایط اجتماعی، میزان تهدید و رعایت ضوابط حکمرانی است؛ ازاین‌رو، هرگونه سیاست محدودسازانه باید به‌صورت مستمر مورد ارزیابی و بازنگری قرار گیرد تا از خروج آن از چارچوب مصلحت، ضرورت و حقوق عمومی جلوگیری شود.

تعارض منافع
تضاد منافع : در انجام مطالعه حاضر هیچ‌گونه تضاد منافعی وجود ندارد.
موازین اخلاقی : در انجام این پژوهش تمامی اصول و موازین اخلاقی رعایت گردیده است.
شفافیت داده‌ها: داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.
حامی مالی: این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

ابن‌فارس، احمد بن زکریا (۱۴۲۰ق). معجم مقاییس اللغه. دارالجیل.

انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق). المکاسب. انتشارات المؤتمر العالمي بمناسبة الذكرى المئوية الثانية لميلاد الشيخ الأنصاري، تحقيق: لجنة تحقيق تراث الشيخ الأعظم.

انصاری، مرتضی (۱۴۱۶ق). المکاسب (چ۱). دارالحکمه.

انصاری، مرتضی (۱۴۱۹ق). فرائد الاصول (چ۱). مجمع الفکر السلامی.

ایروانی، میرزا علی (۱۳۷۹). حاشیه المکاسب (چ۲). انتشارات رشیدیه.

پورسعید، فرزاد (۱۳۹۹). فرهنگ توصیفی اصطلاحات. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

جواهری، محمدحسن (۱۳۶۸). جواهر الکلام (چ۹)(تحقیق: علی آخوندی). دارالکتب الاسلامیه.

حرانی، ابن‌شعبه (۱۴۰۴). تحف‌العقول (چ۲). انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه.

خمینی، سیدروح‌الله (۱۴۱۰ق). الرسائل (چ۱). انتشارات اسماعیلیان.

خمینی، سیدروح‌الله (۱۴۲۱ق). کتاب البیع. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۷۸). صحیفه نور. نشر آثار امام.

خوانساری، سیداحمد (۱۴۰۵). جامع المدارک (چ۲)(تحقیق: علی‌اکبر غفاری). انتشارات مکتبه صدوق.

خویی، سیدابوالقاسم (بی‌تا). مصباح الفقاهه (چ۱). مکتبه داوری.

راغب اصفهانی (۱۴۲۷ق). مفردات (چ۲). طلیعه النور.

زمخشری، محمود بن عمر (۱۳۹۹). اساس اللغه. دارالفکر.

سبزواری، سید عبدالأعلی (۱۴۱۷). مهذب الاحکام (چ۴). انتشارات دفتر آیت‌الله سیدعبدالاعلی سبزواری.

شهیدی تبریزی (۱۳۷۵). هدایة الطالب الی اسرار المکاسب (چ۲). دارالکتاب.

صدوق، محمد بن علی (۱۴۰۴). من لایحضره الفقیه (چ۲). انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

صرامی، سیف‌الله (۱۳۸۰). احکام حکومتی و مصلحت. مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.

طباطبایی یزدی، سیدمحمدکاظم (۱۳۷۰). حاشیه المکاسب (چ۴). انتشارات اسماعیلیان.

عظیمی گرکانی، هادی (۱۳۹۱). معناشناسی تنقیح مناط مقارنه با مفاهیم مشابه و روش‌شناسی آن. نشریه فقه و اصول، ۹۰(۴۴).

قدیری، محمدحسن (۱۴۱۸ق). کتاب البیع (چ۱). مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۳). الکافی (چ۵) (تحقیق: علی‌اکبر غفاری). دارالکتب الاسلامیه.

گلپایگانی، سیدمحمدرضا (۱۳۷۲). الدر المنضود فی احکام الحدود (چ۱). انتشارات دارالقرآن الکریم.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۹۲). حقوق و سیاست در قرآن. انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

منتظری، حسینعلی (۱۴۰۸ق). دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه (چ۱). مرکز العالمی ببدراسات الاسلامیه.

مؤسسه تنظیم و آثار نشر امام خمینی (۱۳۸۱). سیاست خارجی و روابط بین الملل از دیدگاه امام خمینی. انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (۱۳۸۹). حکومت اسلامی و ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی. انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

موسوی بجنوردی، سیدحسن (۱۳۷۷). القواعد الفقهیه (چ۱). انتشارات الهادی.

کلانتری، علی‌اکبر (۱۳۷۸). حکم ثانوی در تشریع اسلامی. انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

یوسفیان، نعمت‌الله (۱۳۹۱). احکام حکومتی (چ۱). زمزم هدایت.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۰). بهترین‌ها و بدترین‌ها از دیدگاه نهج‌البلاغه. تدوین کریم سبحانی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

نورمحمدی، مرتضی (۱۳۹۴). مرجع امنیت در مکتب امنیتی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه آفاق امنیت، ۸(۲۶)